

La recerca en comunicació en el País Valencià

Estudis pioners sobre comunicació

per Francesc A. Martínez Gallego,
professor de periodisme i comunicació
de la Universitat de València

i Inmaculada Rius Sanchis,
professora de periodisme i comunicació
de la Universitat Cardenal Herrera - CEU

Resum

La recerca sobre comunicació en el País Valencià només quedarà formalitzada i empentada per equips d'investigació coherents i amb projectes de recerca a partir de la implantació de titulacions universitàries vinculades a la comunicació, fet esdevingut a partir de 1986. Tanmateix, abans d'eixa data va haver erudits i investigadors que, des de camps afins o col·laterals, obriren la curiositat sobre els assumptes propis de la comunicació i ajudaren a l'emergència d'aquests temes. Ací es fa una anàlisi sobre quins eren eixos investigadors i en quins contextos van operar i enllistir les seues recerques. Es tracta d'una panoràmica que ens ajuda a entendre de quines referències i tradicions es varen nodrir, o quines van haver de trencar, els primers treballs científics sobre comunicació social.

Pioneer Work on Communication

Abstract

Research on communication in the Valencia Country was formalized and empowered by coherent research teams and projects only when university degrees in communication science were granted, beginning in 1986. Prior to that turning point, however, there were scholars and researchers in related fields who motivated interest in matters of communication, thereby helping in the emergence of the field. The present article analyzes who those researchers were and in what contexts they worked and carried out their research. It is an overview intended to aid in our understanding of the references and traditions on which the first scientific studies on social communication were based, or from which they diverged.

I

Els estudis sobre comunicació en el País Valencià varen començar a tenir reconeixement acadèmic a partir de 1986, en nàixer les titulacions de periodisme, comunicació audiovisual i publicitat i relacions públiques al San Pablo - CEU, un centre d'estudis universitaris que va aconseguir de la Universitat Politècnica de València, i a partir de 1990, l'adscripció oficial de les ensenyances esmentades.

La cronologia d'aquest escrit abraçarà, doncs, des de l'aparició dels primers treballs sobre comunicació contemporanis, els vinculats a la premsa i a l'opinió pública del segle XIX, fins la data d'aparició de la primera entitat acadèmica valenciana amb estudis de comunicació, és a dir, fins al 1986.

La investigació acadèmica espanyola en comunicació va engegar en acabar el franquisme i amb la consolidació de les facultats de Ciències de la Informació o de la Comunicació (Jones, 1998). El cas valencià n'és representatiu. Fins a principis de la dècada de 1990, la recerca en comu-

nicació en el País Valencià va ser obra aïllada de persones que, interessades pel món de la cultura i/o del periodisme, havien estudiat fora del sistema universitari valencià o, en tot cas, hi tenien una relació marginal. També es varen produir casos, bastant aïllats, d'investigacions adscrites a altres àrees de coneixement que sí que existien a les universitats valencianes —com ara història, filologia, psicologia, ciències de l'educació, economia, medicina, etc.— i que hui poden tenir-se com a pioneres en l'àmbit dels estudis sobre comunicació.

Serà un altre treball, inclòs en aquest mateix volum, el que s'ocupe del desenvolupament universitari dels estudis en comunicació. Ací ens centrarem bàsicament a assenyalar algunes figures, sovint autèntics franc tiradors, que obriren esquerdes en la investigació sobre comunicació abans que el sistema universitari valencià es dotara de les titulacions, facultats, departaments i àrees de coneixement vinculades a la informació o la comunicació.

II

Des de l'època de les Corts de Cadis, quan es reconegué per primera volta la llibertat d'impremta, la premsa esdevingué actor de primer ordre en la vida política i social dels valencians. Tot i que la ciutat de Castelló trigà a incorporar-se al moviment general —al marge del *Butlletí Oficial de la Província*, de 1834, el seu primer diari aparegué en 1856—, les ciutats d'Alacant i de València es convertiren en grans emporis editors de periòdics de tota mena des de l'anomenat Trienni liberal (1820-1823).¹ La ferma presència de la premsa entre els valencians decimonònics motivà les primeres incursions erudites que la delimitaven com a camp d'estudi. Potser la primera que cal citar és la tasca recopilatòria, i en certa mesura analítica, de Lluís Tramoyeres Blasco, autor del «Catalogo de los Periódicos de Valencia. Apuntes para formar una biblioteca de los publicados desde 1526 hasta nuestros días», publicat en la *Revista de Valencia* entre 1880 i 1881.²

Tramoyeres, nascut a València, es convertí en un apassionat de l'art i de l'erudició històrica, alhora que lliurava els seus primers treballs als periòdics de la seua ciutat, enllà per la dècada de 1870. En 1873 Tramoyeres començà a documentar-se per compondre una biblioteca de tots els periòdics publicats a València. La data no sembla aleatòria: en la València de la Primera República bullen els periòdics i els opuscles de tota mena, una literatura que estimula el coneixement del passat d'una ciutat vinculada a la impremta des de 1474.

1. Eixe primer diari castellanenc fou *El Eco de Castellón* (Viciano, 1987).

2. Hui pot trobar-se en edició facsímil de Librerías París-Valencia.

Tramoyeres va consultar la bibliografia disponible, però «desgraciadamente nuestros bibliógrafos, [...] o no alcanzaron la prensa periódica, [...] o asistieron mudos espectadores a su origen y desarrollo». Davant la carència, visità els arxius del Govern Civil, on no trobà col·leccions de periòdics ni registres que pogueren servir-li. Només la visita, al llarg de cinc o sis anys, de biblioteques públiques i privades a València i Madrid li permeté compondre el seu catàleg, complet i ben informat.

Un catàleg que continua sent citat com una font inapreciable i no només pels historiadors valencians del periodisme (Pena, 2001). El catàleg de Tramoyeres té dues parts diferenciades. En la primera, a la manera del cronista, fa un relat dels esdeveniments de les diferents èpoques històriques i destaca els papers periòdics que amb més rellevància hi varen intervenir. En la segona, confecciona, any per any, una llista de publicacions segons la seua data d'aparició, i hi afegeix algunes dades —editor, periodistes que componien la redacció, filiació política o línia editorial, etc.— que resulten encara hui pistes fonamentals per a l'estudi de la publicística i la premsa valenciana anterior a 1880.

Tramoyeres, en acabar el seu estudi, degué considerar esgotada la qüestió, perquè sembla que no tornà sobre ella. En 1889 publicava una investigació molt documentada sobre els gremis de València (Tramoyeres, 1889). Acadèmic de la Facultat de Belles Arts de Sant Carles de València, es vinculà cada cop més a l'estudi de l'art, i fundà en 1915 la revista *Archivo de Arte Valenciano*, publicació que va dirigir fins a la seua mort.³

A Alacant l'estudi editat per Tramoyeres a València degué servir d'estímul perquè l'any següent, en 1882, Antonio Espino editara el seu *Catálogo de la prensa alicantina* en el suplement literari del periòdic *Las Circunstancias*.⁴ El treball d'Espino era menys sistemàtic i molt menys informat que el de Tramoyeres per a València. Habitualment feia menció només del títol de la publicació i de l'any inicial d'edició. Però, per primera volta, la brillant trajectòria periodística d'Alacant, iniciada en 1793 amb la publicació de *La Gaceta de Alicante*, es feia palesa.

III

Quan engegà el segle xx, el periòdic continuava sent el gran mitjà de comunicació, tot i que el cinema començava la seua singladura i els pioners de la ràdio estaven a punt de fer els seus primers assaigs. A Caste-

3. En les primeres dècades del segle xx, les publicacions de Tramoyeres vinculades a l'art són moltes, destaquem: (1914), *El Museo Provincial de Bellas Artes de Valencia: Las nuevas salas de López y Muñoz Degrain*, València; (1915), *Guía del Museo de Bellas Artes de Valencia*, València; (1915) *Real Academia de Bellas Artes de San Carlos: Nota para un catálogo de las memorias y otros documentos publicados desde el año 1757 hasta el día*, València.

4. Treball recollit en la *Guia de Alicante* editada per José Alfonso Roca de Togores.

lló de la Plana apareixia una primera aportació erudita, en la línia del que Tramoyeres havia fet a València, «Historia del periodismo de la provincia de Castellón»: es tractava d'un capítol dedicat a la qüestió en el voluminós llibre de José Ribelles Comín, *Intereses económicos, agrícolas, industriales y mercantiles de Castellón con la historia del puerto del Grao y del periodismo provincial* (Corona, 1982; Viciano, 1987). L'obra es va editar a Barcelona en 1905 (Ribelles, 1905).

També des de l'erudició, a Alacant, José María Milego i Antonio Galdó no tenien més remei que incloure alguns periodistes que durant el segle XIX s'havien dedicat a la política o a l'empresa als seus apunts biogràfics sobre alacantins il·lustres (Milego i Galdó, 1907). Però aquesta obra només tocava de biaix el món del periodisme. D'altra banda, quan en les dècades de 1920 i 1930, el periodista Francisco Montero es dedica a documentar-se sobre la història periodística provincial i a publicar les seues troballes, ho farà a través de diferents articles i en periòdics diferents, sense donar-li mai unitat editorial a les seues aportacions.⁵

A la ciutat de València, el testimoni de Tramoyeres l'agafa Josep Navarro Cabanes. Des de 1885 edita a l'*Almanaque de Las Provincias* la relació dels periòdics que es publicaven a la capital, i es convertí en el més gran coneixedor —i col·leccionista i informador— de la premsa local des d'aquest moment fins a la seua mort en 1929. De fortes conviccions tradicionalistes, que va expressar a través de la seua tasca com a redactor de diversos periòdics de significació legitimista, s'especialitzarà en la premsa carlina, i en 1917 publicà uns *Apuntes bibliográficos sobre la prensa carlista* i en 1928 un catàleg de la premsa escrita en valencià fins a aquest any i que pretenia, entre altres coses, fer veure la proximitat existent entre carlisme i regionalisme valencianista, tot i que incloïa premsa en valencià i/o valencianista de tota mena (Laguna, 1988).

Sense menystenir les aportacions erudites i assagístiques a les quals fem referència en aquest primer terç del segle XX, potser les millors reflexions sobre el periodisme, el desenvolupament de l'ofici, la relació del periòdic amb la política i la societat, etc., es troben a les pàgines de dues novel·les.

La primera es *Charivari*, de José Martínez Ruiz, *Azorín*. Llibre en el qual l'escriptor de Monòver conta el seu pas per la redacció d'*El País* entre novembre de 1896 i febrer de 1897, quan aquest diari el dirigia

5. De Francisco Montero Pérez: «La prensa periódica en Alicante en el siglo XIX», *El Correo* (17 novembre 1925); «Los albores de la prensa alicantina», *El Luchador* (23 novembre 1926); «Los resurgidores de la prensa en el ciudad de Alicante», *Diario de Alicante* (novembre 1932); «La mujer coadyuvando a la labor de la prensa periódica alicantina», *Diario de Alicante* (novembre 1932); «Longevidad de la prensa periódica alicantina (I i II)», *El Correo* (gener 1933); «La litografía (su introducción en Alicante)», *El Luchador* (13 agost 1931) (Moreno Sáez, 1995).

l'ambició republicà Alejandro Lerroux (Alonso, 1986). La segona és la novel·la d'un escriptor nascut a Énguera. Es tracta de Manuel Ciges Aparicio i de la seua obra *El libro de la decadencia: Del periódico y de la política*, publicada a Madrid per l'editorial Sucesores de Hernando, en 1907.⁶ En el llibre de Ciges la imaginació literària suporta una bona dosi autobiogràfica, perquè el narrador recull la seua experiència com a redactor d'*El País*, el mateix periòdic madrileny sobre el qual havia escrit Azorín en *Charivari*, en la redacció del qual va recalar entre 1900 i 1903, i com a director del diari saragossà *El Progreso*, entre 1903 i 1904.

El ben cert és que la capacitat crítica —i autocrítica— de Ciges converteix la seua novel·la en una reflexió —i en una font, des de la perspectiva analítica— per esbrinar les condicions laborals i vitals dels periodistes i del periodisme de principis del segle xx, a més de parlar-nos de la peripecia personal d'un dels escriptors més sobris i més interessants —també dels més desconeguts— del primer terç d'aquest segle.

Però si Ciges és, molt més que Azorín, l'autor que serveix per endinsar-se en el món de la premsa, el de Monòver va saber obrir-se a noves formes expressives, a nous mitjans de comunicació en els quals, sovint, ningú no veia res més que formes d'entreteniment i que per a ell eren moltes coses més. Azorín, en les dècades de 1920 i 1930, va ser un pioner del periodisme cinematogràfic i, per tant, de l'anàlisi de la comunicació fílmica (Utrera, 1998).

IV

El món dels estudis de comunicació caminava lentament quan experimentà una brusca aturada. El franquisme va alterar dràsticament les condicions de la producció assagística —i fins i tot la novel·lística i la del revisterisme especialitzat— que concernia els mitjans de comunicació. Això no vol dir que a partir de 1939 no s'escriguera, i molt, a Espanya sobre els mitjans i sobre la comunicació en general. De fet, dependents de la Delegació Nacional de Premsa i Propaganda, aparegueren l'Escola Oficial de Periodisme en 1941, la revista *Gaceta de la Prensa Española* en 1942 o *España Cinematográfica* en 1943. En les dècades següents varen nàixer l'Escola Oficial de Publicitat, l'Escola Oficial de Cinematografia o l'Escola Oficial de Radiodifusió i Televisió. Però tots aquests centres formatius es varen caracteritzar, salvant poques excepcions, per «una producció teòrica pràcticament nula» (Jones, 1998).

L'Escola Oficial de Periodisme —tret d'algun moment excepcional— es va convertir en l'única subministradora de periodistes que podien acce-

6. Cecilio Alonso en va fer una edició crítica editada a Alacant, Instituto de Estudios Juan Gil-Albert, Diputació d'Alacant, 1986, el preàmbul de la qual hem citat en la nota anterior.

dir al Registre Oficial de Periodistes. Els anys d'assentament del règim franquista demostraren que almenys dues de les «famílies del règim», falangistes i catòlics, competien pel control en la formació dels «forjadors de la psicologia col·lectiva» (Chuliá, 2001: 112-119). Aquest combat es va mantenir al llarg del temps. Malgrat les disposicions governatives, el cardenal Herrera Oria —el fundador de l'Escola de Periodisme d'*El Debate* en 1926— organitzava des de 1952 cursos monogràfics de periodisme; en 1958, i amb el suport dels nous ministres pertanyents a l'Opus Dei, es va crear l'Instituto de Periodismo al si de l'Estudio General de Navarra, germen de la futura Universitat de Navarra. En 1959 la Junta Diocesana de València organitzava una Escola de Periodisme d'Acció Catòlica, anticipant-se un any al decret del Govern que anava a capacitar l'Església catòlica per crear una escola de periodisme pròpia, l'Escola de Periodisme de l'Església que nasqué en 1960 (Chuliá, 2001: 116).

Conta el periodista valencià J. J. Pérez Benlloch, que es va inscriure en 1957 en l'Escola Oficial de Periodisme, a Madrid, després d'haver-se llicenciat en dret i de fer les milícies universitàries, i que allí va gaudir d'un entorn ben poc entusiasta: «El profesorado, improvisado y mal retribuido, procedía en su mayor parte de la prensa del Movimiento y no disimulaba su abatimiento. Expuestas las cuatro generalidades teóricas se acabava el programa, ya que la escuela no disponía de materiales ni de utillaje, o de concierto con empresas para realizar las prácticas.»

Difícilment un professorat de la natura del descrit, i sota les condicions comentades, podia fer aportacions a les ciències de la comunicació. Es tractava de combregar amb allò establert. Per recordar-ho, la mateixa Escola Oficial de Periodisme estava ubicada a les esquenes del Ministeri d'Informació i Turisme.

Pérez Benlloch destaca, si de cas, que la carrera de periodisme acaba amb una mena de tesina que obligava molts dels estudiants a xafar per primera volta una hemeroteca i a familiaritzar-se amb la tradició periodística que, curiosament, a penes si s'havia tractat a les classes perquè pertanyia a l'àmbit del liberalisme i de la democràcia superades pel règim vigent. «Yo elegí el tema» —diu J. J. Pérez, que trià la independència cubana a la premsa metropolitana— «sin saber en qué fregado me metía. Ni tampoco lo sabía mi tutor, pues al punto comprendí que era demasiado avío para un trabajo de tan modestas dimensiones [...]. Sí quedó alguna utilidad, pues me sirvió para pisar por primera vez una hemeroteca, la municipal madrileña, leer buen castellano en aquellos periódicos y maravillarme de la imaginación de aquellos redactores, capaces de hilvanar informaciones detalladas a partir de los escuetos telegramas que les llegaban del frente bélico [...]. A decir verdad, fue el único conocimiento útil que saqué de todo aquel tiempo perdido en esa escuela de nada» (Pérez Benlloch, 2005: 21-28).

En l'Escola Oficial de Periodisme i en l'Escola de Periodisme de l'Església es feren, doncs, alguns treballs de fi de carrera que, en alguns casos, representaven investigacions meritòries i, en d'altres, molt sumàries, però en tot cas sobre assumptes quasi sempre inèdits. Amb els que tractaven sobre temes valencians, hem confegit la taula següent.

Taula 1. Treballs de fi de carrera de l'Escola Oficial de Periodisme (EOP) i l'Escola de Periodisme de l'Església (EPE) de tema valencià

Any	Autor	Títol	Centre formatiu	Ciutat
1954	López-Chávarri Andújar, Eduardo	Las Provincias de Valencia	EOP	Madrid
1958	Vidal Iborra, José	El periodismo en Valencia	EOP	Madrid
1960	Arazo, M. Ángeles	Catálogo de la Hemeroteca Municipal de Valencia	EOP	Madrid
1969	Arraiz Cid, José María	El diario de la tarde de Valencia, jornada	EPE	Madrid
1969	Ferrando Correll, Ramón	Diario de Valencia	EPE	Madrid
1969	Nogueroles Colomer, Desamparados Elena	La prensa valenciana en la Primera Guerra Mundial: El Pueblo (1914-1919)	EPE	Madrid
1969	Peris Pallardó, María Amparo	Periodismo médico valenciano en el siglo XIX	EPE	Madrid
1969	Puchol Crespo, José	Las luchas políticas en la prensa valenciana	EPE	Madrid
1971	López-Ayllón Barea, Laura	Diario de Valencia	EPE	Madrid
1971	Sánchez Cutillas, María Luisa del Romero	Un diario y un siglo: el Diario de Valencia	EPE	Madrid
1975	Cruaños Cruaños, Gaspar Augusto	Política interior y deportes en la vida de un diario regional: análisis cuantitativo del diario Levante	EOP	Barcelona

centenar de fulls mecanoscrits i una qualitat molt irregular. Un dels professors del centre, Pedro Gómez Aparicio, agafà els treballs dels alumnes per confeir la primera gran història del periodisme espanyol, que aparegué en quatre volums entre 1967 i 1982, publicats per Editora Nacional.

Un altre professor d'aquella Escola Oficial de Periodisme, tot i ser de tarannà molt diferent del de Gómez Aparicio, José Altabella, va confeir un catàleg «con más de mil errores de los tomos de *Historia del Periodismo* de Gómez Aparicio; pero decidió romper este manuscrito» (López de Zuazo, 1997). Errors deguts a la precipitació amb la qual els alumnes devien confeir els treballs d'investigació i, lògicament, a la manca de contrastació de la informació feta pel professor en qüestió. El ben cert és que els treballs dels estudiants de l'Escola sobre premsa històrica valenciana serviren perquè en eixa *Historia del periodismo español* hi haguera una representació, escassa i amb errades, és clar, de la història del periodisme valencià.

Precisament José Altabella, que en temps de la Segona República ja s'havia interessat per la formació dels periodistes, per la bibliografia i per l'hemerografia, es convertí després de la guerra en becari d'investigació de la rica Hemeroteca Municipal de Madrid (1947-1951) i esdevingué en 1951 mestre de l'Escola Oficial de Periodisme. Publicarà en 1970 el llibre *Las Provincias, eje histórico del periodismo valenciano* (Altabella, 1970).

Al marge de l'interès intrínsec del llibre, potser la seua comesa fou la d'estimular al País Valencià i a les facultats de lletres de l'època treballs de recerca literària o històrica que no marginaren el periòdic ni com a font ni com a objecte d'estudi. El ben cert és que poc s'havia avançat en eixa qüestió des dels anys trenta. Només podia anotar-se la realització d'algun treball monogràfic sobre la impremta (Rico García, 1961), (Martínez Morella, 1962), (Albert, 1971), d'alguna nova bibliografia sobre la premsa d'Alacant ciutat i província (Albert, 1958), sobre l'antiga premsa valenciana del vuitcents (Vidal Corella, 1970), algun intent per rescatar la vella premsa en valencià (Soler i Godes, 1961), per resituar Blasco Ibáñez en l'epicentre de la vida cultural i periodística de la València del 1900 (Domínguez, 1961-1962) (León Roca, 1967) o per recordar també la contrapart moderada i conservadora de Blasco, és a dir, Teodor Llorente (Gualberto, 1968).

V

Comptat i debatut, l'últim lustre franquista veurà reviscolar l'interès per la premsa i la comunicació des de perspectives científiques o, quan es tracta de treballs d'història literària o d'història *tout court*, des de la utilització dels mitjans com a font de coneixement i aproximació a la realitat.

La Llei general d'educació de 1970 incorporava els estudis de periodisme al món universitari i en 1971 es varen inaugurar les facultats de Ciències de la Informació a la Complutense de Madrid i l'Autònoma de Barcelona, alhora que es transformava l'Institut de Periodisme de la Universitat de Navarra en facultat. El periodisme abastava així un nou estatut.

En 1963 apareixia l'obra de Manuel Vázquez Montalbán, *Informe sobre la información*. L'havia redactat durant una estada en la presó, on complia condemna per delictes polítics i d'opinió (Vázquez Montalbán, 1971). Poc de temps abans, una professora barcelonina, també vinculada a l'oposició al franquisme, M. Carmen García-Nieto Paris, havia llegit la seua tesi, *La prensa diaria de Barcelona de 1895 a 1910* (Universitat de Barcelona, 1958). Si Vázquez Montalbán, amb pseudònim o sense, es convertia en assidu dels mitjans de comunicació més crítics amb la dictadura, la professora García-Nieto visitava els col·loquis que a Pau —centre dependent de la Universitat de Bordeus— organitzava Manuel Tuñón de Lara des de 1970 i als quals assistien els professors i estudiants més renovadors en el panorama historiogràfic espanyol (Pérez, 1993).

Pel que fa al País Valencià, i especialment a la Universitat de València, on hi havia llavors l'única Facultat de Filosofia i Lletres del país, tres varen ser els àmbits que acolliren eixos elements renovadors vinculats en algun aspecte a la comunicació, i que els catapultaren a la primera dècada de la democràcia recuperada.

En primer lloc, alguns desenvolupaments historiogràfics començaven a vincular-se, sovint en contacte amb els col·loquis de Pau, als corrents de renovació historiogràfica que arribaven d'Europa i que passaven per l'escola d'Annals, pel marxisme althusserià o pel materialisme històric renovador vinculat a figures com Pierre Vilar o a l'escola d'historiadors marxistes britànica encapçalada per Thompson o Hobsbawm.

La qüestió és que pels departaments d'Història de la Universitat de València, des dels inicis de la dècada de 1960, passen professors que busquen aires europeus i admeten dirigir tesis doctorals vinculades a tendències metodològiques que no eren les que el règim haguera preferit. Professors com Tarradell, Ubieta, López Gómez, Miquel Dolç, José María Jover Zamora o Joan Reglà Campistol aporten aires nous, s'obrin a la indagació sobre el passat del país, a fer-ne una història local o regional impregnada, a la vegada, d'un doble alè: la recuperació cultural del País Valencià i la indagació històrica a partir de metodologies que reivindiquen el mètode científic i s'allunyen del pur empirisme i del positivisme.

Deixeble de Jover i de Reglà, en 1971 llegeix la seua tesi doctoral Enric Sebastià Domingo, *La transición de la cuestión señorial a la cuestión social en el País Valenciano* (Piquerías, 2000: 9-40). Es tracta d'una obra rellevant per al tema que ens ocupa per dues raons. De primer, perquè utilitza la premsa com una font de primera mà per a l'estudi de la trans-

formació de les relacions socials en la València de principis del segle XIX. El fet era força desacostumat. La mentalitat historicista de la historiografia espanyola del moment apel·lava a la «documentació d'arxiu» com ho podia fer Ranke al segle XIX: quasi com a article de fe. En segon lloc, perquè va crear escola: un grapat d'historiadors, tots ells vinculats al materialisme dialèctic i molts d'ells proclius a «llegir» premsa per reconstruir i analitzar el passat. Fins i tot, algun dels deixebles d'Enric Sebastià, com ara Antonio Laguna Platero, donarà el següent pas: si en la seua tesi doctoral —*El movimiento republicano federal valenciano, 1868-1874* (1986)— utilitzava la premsa com a font històrica, tot seguit s'especialitzarà en història del periodisme i de la comunicació, i convertirà els periòdics i els mitjans en objectes d'estudi.

La línia traçada per Sebastià i Laguna és força rellevant en el pionerisme sobre comunicació al País Valencià, perquè el segon esdevindrà professor al San Pablo - CEU de València des de la posada en marxa, en 1986, dels estudis de periodisme i comunicació, i creà el primer equip d'investigació sobre aquest tema del País Valencià.

En segon lloc, els estudis filològics i d'història literària, després de l'impacte del llibre de Joan Fuster, *Nosaltres els valencians* (1962), però també altres llibres com ara *La ciutat de València*, de Manuel Sanchis Guarner (1972), o *València, alma y tierra de un país*, de Lluís Guarner (1974). Com que aquestes obres intentaven bastir una interpretació sobre la decadència cultural d'un país i com que es proposava el seu revifament, passaren revista als diferents moments històrics de la història cultural local i toparen amb fenòmens comunicatius que resultaren força interessants per integrar a la seua anàlisi general.

A *La ciutat de València*, Sanchis Guarner dedicava un capítol força interessant al Romanticisme i a la Renaixença, on sovint els homes de cultura s'expressaven a través dels periòdics i on la cultura mateixa començava a bastir una nova trama de forces socials. Sanchis Guarner ja havia publicat, quatre anys abans, un llibre sobre eixa mateixa qüestió: *La Renaixença al País Valencià* (1968). La radical importància d'aquest moment històric —un punt d'inflexió social i cultural— el va animar a continuar dedicant-li estudis en els quals la premsa i altres formes de comunicació paral·leles se situaven al bell mig de l'anàlisi cultural: en 1974 publicava «Las dos vertientes, restauradora y progresista de *La Renaixença valenciana*» (Sanchis Guarner, 1974).

Tots aquest materials de Guarner, més l'enrenou creat per Fuster i per altres mirades globals al País Valencià —Almela i Vives, etc.—, animaren alguns estudis, d'arrel literària i cultural, sobre la premsa decimonònica valenciana, com ara el de Cervera Bañuls, *La prensa valenciana en su aportación a la Renaixença* (1976) o els treballs de Ricard Blasco: *Poesia política valenciana: De la monarquia absoluta a la Segona Repú-*

blica (1979), *La premsa al País Valencià (1790-1983)* (1983) o *Constantí Llombart i Lo Rat Penat* (1985).

Va haver-hi un cert creuament entre els estudis històrics i els literaris vinculats a la recerca sobre periodisme i comunicació i, en certa mesura, això es posà de manifest en 1971, en celebrar-se el Primer Congrés d'Història del País Valencià.⁷ Entre les comunicacions presentades sobre fonts històriques, hi havia ja alguns treballs que destacaven la importància de les hemeroteques i dels periòdics. Però parlaven encara de fonts històriques, encara no d'objectes d'estudi.

També alguns representants del professorat universitari, de la línia ortodoxa respecte al règim polític imperant —Diego Sevilla Andrés, Vicente Palacio Atard, José Manuel Cuenca Toribio—, es contagiaren de la novetat que representava l'estudi de la premsa i, en alguns casos, impulsaren treballs —de caire més positivista, si es vol— com el de J. Tomás Villarroya, «La prensa de Valencia durante la Guerra Civil (1936-1939)» (Tomás, 1972), o tesis doctorals com ara la de José Manuel Bernardo de Ares, dirigida per Cuenca Toribio i llegida en 1975 amb el títol d'*Historia de la prensa católica valenciana, 1890-1900: Contribución a la historia de las mentalidades* (Bernardo de Ares, 1982).

En tercer lloc, cal destacar la rellevància, des de la perspectiva documentalista i historiogràfica, del muntatge de l'Institut d'Estudis Documentals i Històrics sobre la Ciència. En el Primer Congrés d'Història del País Valencià, suara esmentat i celebrat del 14 al 18 d'abril de 1971, ja es varen presentar algunes comunicacions sobre la documentació científica. A partir de 1972 l'Institut es llançà a la publicació d'un seguit de treballs bibliomètrics i hemerogràfics a través de la col·lecció «Cuadernos Valencianos de Historia de la Medicina y de la Ciencia».⁸

Maria Luz Terrada, catedràtica de Documentació Mèdica dirigia l'Institut i la col·lecció. Junt amb José María López Piñero, catedràtic d'Història de la Medicina, configurarà un equip investigador que encara hui, i després de l'aparició en 1990 de la *Bibliographia medica hispanica* —amb un volum vuitè dedicat a les revistes mèdiques editades a Espanya entre 1736 i 1950— segueix en plena vigència.⁹

7. Les actes d'aquest congrés varen ser editades per la Universitat de València entre 1973 i 1974, en quatre volums.

8. Hi ha, però, algun antecedent, com ara el treball de Severino Teruel Piera, *Labor del Instituto Médico Valenciano (1841-1892)*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1974, que és la publicació d'una tesi llegida en 1968 i dirigida pel professor López Piñero. Es tracta d'una indagació a partir d'una font periodística, el *Boletín del Instituto Médico Valenciano*.

9. Per exemple, amb la tesi doctoral d'Alfons González Quesada (2001), *La premsa especialitzada en tecnologies de la informació a l'Estat espanyol: aproximació a la seva evolució històrica i repertori hemerogràfic*, tesi doctoral inèdita, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona.

Al marge d'aquestes tres instàncies, també pot constatar-se algun cas aïllat. Sens dubte el més significatiu i rellevant és el del carcaixent José Vidal Beneyto, però cal reconèixer que la seua tasca investigadora va ser realitzada fora del País Valencià.

VI

Quan Jones i Baró estudiaren la producció acadèmica institucional realitzada pel col·lectiu d'investigadors en comunicació en el País Valencià, Catalunya i les Illes Balears, entre 1954 i 1996, identificaren trenta-vuit treballs de recerca llegits a la Universitat de València, dos a la Universitat d'Alacant i un a la Universitat Politècnica de València. Alhora, només trenta-un treballs acadèmics prenen el País Valencià com a territori per acotar la seua recerca (Jones i Baró, 1997).

Si ens atenim a la data extrema de 1986 —que utilitzem com a data final d'aquest estudi—, els treballs sobre comunicació —tesis, tesines, treballs de recerca, etc.— queden reduïts a un grapat poc significatiu pel seu nombre, tot i que en molts casos la seua qualitat i el seu interès per al desenvolupament dels estudis de comunicació fos apreciable.

En primer lloc, cal citar la tesi de Fèlix Fanés, llegida a l'Autònoma de Barcelona, sobre la productora cinematogràfica valenciana CIFESA, de 1979, que va veure la llum en forma de llibre en 1982, editada per la Institució Alfons el Magnànim, de la Diputació de València, sota el títol de *Cifesa, la antorcha de los éxitos*. Aquest treball va animar els estudis sobre història del cinema, que en la dècada dels noranta es convertiran en una de les principals vessants dels estudis de comunicació audiovisual sorgits a la Universitat de València.

A la Facultat de Filologia de la Universitat de València, en la qual sorgiren els esmentats estudis de comunicació audiovisual a partir de 1993, es llegia en 1984 la tesi de Vicente Isidoro Hernández Esteve, *La función contexto en la teoría cinematográfica*, i en 1985 la tesi de Vicente Sánchez-Biosca, *Teoría del montaje en el film mudo de la República de Weimar*. El segon dels autors esmentats es convertirà en un dels impulsors dels estudis sobre cinematografia en el País Valencià en les dècades següents i en professor capdavanter a la titulació de comunicació audiovisual de la Universitat de València, al costat d'altres com ara Jenaro Talens, Josep Gavalrà, Juan Miguel Company, Antonio Méndez, etc.

A la Facultat de Filosofia, Psicologia i Ciències de l'Educació s'enllestiren treballs, en la dècada de 1980, que vinculaven aspectes centrals de la psicologia o l'educació amb matèries pròpies de la comunicació. Cal citar la tesi de Rosario Beltrán de Tena, llegida en 1981, centrada en les

relacions entre la propaganda i l'ensenyament (Beltrán, 1981), la tesi de Juan Manuel Fernández Soria, llegida en 1983, *Educación y cultura en la Guerra Civil española, 1936-1939*, i la tesi d'Adelina Gimeno Collado, llegida en 1984, sota el títol de *Lecturas y procesamiento de la información*. En els anys posteriors, des de l'àmbit de la història de l'educació, continuaran vigents els estudis, de caire cultural, que apostaran per perspectives comunicatives a l'hora d'analitzar històricament la didàctica.

Per descomptat, des de la Facultat de Medicina, vinculats al Departament d'Història de la Medicina i a l'Institut d'Estudis Documentals i Històrics sobre la Ciència, continuaren produint-se treballs, com ara les tesis d'Alejandro de la Cueva, Vicent López o Júlia Osca, vinculats als estudis documentals i bibliomètrics, però que sovint aportaven coneixement positiu tant sobre les publicacions periòdiques vinculades a diferents branques de la medicina, com sobre les formes de comunicació al si de comunitats científiques especialitzades (De la Cueva, 1986), (López, 1986), (Osca, 1986).

Per últim, també en la dècada de 1980, i des de la Facultat de Belles Arts de Sant Carles, dins la Universitat Politècnica de València, va sorgir el Departament de Comunicació Audiovisual, Documentació i Història de l'Art, que enllestia treballs de recerca preocupats per les noves formes d'art vinculades als mitjans de masses i per l'emergència de les noves indústries culturals. En 1986 es varen llegir a l'esmentat departament la tesi de Raül Durà, *Forma y narrativa en televisión: los video-clips*, i la tesi de José Saborit, *La imagen publicitaria en televisión: Aproximación a cinco géneros*.

Comptat i debatut, a l'altura de 1986, estaven passant dues coses transcendentals per al camp de la recerca comunicativa en el País Valencià. D'una banda, sorgia el primer centre universitari que impartia estudis de comunicació en el País Valencià. D'altra banda, des d'àmbits universitaris valencians no estrictament lligats als estudis de comunicació, sorgien grups de treball, com ara a les facultats de Medicina, Belles Arts o Ciències de l'Educació, que albiraven una nova sensibilitat interdisciplinària i que mostraven interès preferencial per incloure els fenòmens comunicatius dins el seus camps de recerca.

Entre unes coses i les altres, els temps del pionerisme acabava. Començava un nou temps: el dels grups de recerca, el dels estudis específics, els de la comunicació en primera línia de l'agenda universitària valenciana.

Bibliografia

- ALBERT BERENGUER, I. (1958). *Bibliografía de la prensa periódica de Alicante y su provincia*. Alicante: Imprenta Layetana.
- (1971). *La imprenta en la provincia de Alicante (1602-1925)*. Alacant: Diputació Provincial d'Alacant.
- ALONSO, C. (1986). «Preámbulo». A: CIGES APARICIO, Manuel. *El libro de la decadencia: Del periódico y de la política*. Alacant: Instituto Allicantino de Cultura Juan Gil-Albert.
- ALTABELLA, J. (1970). *Las Provincias, eje histórico del periodismo valenciano, 1866-1969*. Madrid: Editora Nacional.
- BELTRAN DE TENA, R. (1981). *Propaganda y enseñanza: los aspectos formales de la propaganda y su posible aplicación a la tecnología didáctica*. València: Universitat de València.
- BERNARDO DE ARES, J. M. (1982). *Ideologías y opciones políticas a finales del siglo XIX a través de la prensa a finales del siglo XIX*. Còrdova: Diputación Provincial de Córdoba.
- CHULIÁ, E. (2001). *El poder y la palabra: Prensa y poder político en las dictaduras. El régimen de Franco ante la prensa y el periodismo*. Madrid: Biblioteca Nueva: UNED.
- CORONA MARZOL, M. C. (1982). «Estudio de la prensa política en Castellón durante el siglo XIX». *Estudis Castellonencs*, núm. 1, p. 265-288.
- CUEVA, A. de la (1986). *Estudio bibliométrico de las publicaciones médicas españolas analizadas en el Índice Médico Español (1978-1982)*. València: Universitat de València.
- DOMÍNGUEZ BARBERÁ, M. (1961-1962). *El tradicionalismo de un republicano: Vicente Blasco Ibáñez*. Sevilla: Montejurra. 3 v.
- GUALBERTO, M. C. (1968). «Teodoro Llorente y los problemas de su tiempo». *Saitabi* [València: Universitat de València], núm. 18, p. 129-144.
- JONES, D. (1998). «Investigación sobre comunicación en España: evolución y perspectivas». *Zer: Revista de Estudios de Comunicación*, núm. 5.
- JONES, D.; BARÓ, J. (1997). «Tesis doctorals i treballs de recerca universitaris sobre comunicació als Països Catalans, 1954-1996: aproximació bibliomètrica». *Anàlisi* [Universitat Autònoma de Barcelona], núm. 20, p. 157-187.
- LAGUNA, A. (1988). «Estudi preliminar». A: NAVARRO CABANES, J. *Prensa valenciana*. València: Diario de Valencia. [Reeditat per l'Ateneu de Periodistes de València] [1a ed., 1928]

- LEÓN ROCA, J. L. (1967). *Vicente Blasco Ibáñez*. València: Ajuntament de València.
- LÓPEZ, V. (1986). *Análisis bibliométrico de las publicaciones españolas de medicina intensiva (1980-1984)*. València: Universitat de València.
- LÓPEZ DE ZUAZO, A. (1997). «Altabella y la Agrupación Profesional de Periodistas». A: NÚÑEZ DÍAZ-BALART, M.; MARTÍNEZ DE LAS HERAS, A.; CAL, R. *José Altabella: Libro Homenaje*. Madrid: Universidad Complutense, p. 25-33.
- MARTÍNEZ MORELLA, V. (1962). *La imprenta en Alicante durante la Guerra de la Independencia (1808-1814)*. Alacant.
- MILEGO, J. M.; GALDÓ LÓPEZ, A. (1907). *Apuntes biográficos: Alicantinos ilustres*. Alacant.
- MORENO SÁEZ, F. [ed.] (1995). *La prensa en la ciudad de Alicante desde sus orígenes hasta 1874*. Alacant: Diputació d'Alacant: Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil-Albert.
- OSCA, J. (1986). *Análisis bibliométrico de las publicaciones españolas de psicología (1978-1982)*. València: Universitat de València.
- PENA SUEIRO, N. (2001). «Estado de la cuestión sobre el estudio de las relaciones de sucesos». *Pliegos de Bibliofilia*, núm. 13, p. 43-66.
- PÉREZ, J. (1993). «La contribución de Manuel Tuñón de Lara al hispanismo francés: los Coloquios de Pau». A: GRANJA, J. L. de la; REIG TAPIA, A. *Manuel Tuñón de Lara: El compromiso con la historia. Su vida y su obra*. Bilbao: Universidad del País Vasco, p. 323-330.
- PÉREZ BENLLOCH, J. J. (2005). *Al cierre: El periodismo tal como lo he vivido: Memorias*. València: L'Eixam.
- PIQUERAS, J. A. (2000). «Estudio preliminar». A: SEBASTIÀ, E. *La sociedad valenciana a las novelas de Blasco Ibáñez: Proletariado y burguesía*. València: Fundación Instituto Historia Social, p. 9-40.
- RIBELLES COMÍN, J. (1905). *Intereses económicos, agrícolas, industriales y mercantiles de Castellón, con la historia del puerto del Grao y del periodismo provincial*. Barcelona: Altés i Alabart.
- RICO GARCÍA, M. (1961). *Bosquejo histórico de la imprenta en Alicante en el siglo xx*. Alacant: Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos.
- SANCHIS GUARNER, M. (1974). «Las dos vertientes, restauradora y progresista de *La Renaixença* valenciana». A: *Siete temas sobre historia contemporánea del País Valenciano*. València: Universitat de València, p. 135-174.

- SOLER I GODES, E. (1961). *Els primers periòdics valencians*. València.
- TOMÁS VILLARROYA, J. (1972). «La prensa de Valencia durante la Guerra Civil (1936-1939)». *Saitabi* [València: Universitat de València], núm. 22, p. 87-121.
- TRAMOYERES BLASCO, L. (1889). *Instituciones gremiales: Su origen y organización en Valencia*. València: Impr. Doménech.
- UTRERA, R. (1998). *Azorín: Periodismo cinematográfico*. Barcelona: Film Ideal.
- VÁZQUEZ MONTALBÁN, M. (1971). *Informe sobre la información*. Barcelona: Fontanella.
- VICIANO, P. (1987). «Aproximació a la premsa de Castelló de l'època isabelina i el Sexenni democràtic (1834-1874)». A: *1r Congrés d'Història de la Plana*. Castelló: Diputació de Castelló, p. 59-76.
- VIDAL CORELLA, V. (1970). «Diarios valencianos del ochocientos». *Ferriario* [València]. [Separata]